

ОРТАЛЫҚ АЗИЯ КӨШПЕЛІ
ХАЛЫҚТАРЫ МӘДЕНИЕТІНІҢ
ЭТНО-ГЕОСИМВОЛИКАСЫ

Монография

Алматы,
«Қазақ университеті»
2023

ӘОЖ 391/395 (5)

ҚБЖ 63.5 (5)

О 70

*Баспаға әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
тарих факультетінің Ғылыми кеңесі (№4 хаттама 28.12.2023 ж.)
және Редакциялық баспа кеңесі шешімімен ұсынылған*

*ҚР Жоғарғы білім және ғылым министрлігінің «Орталық Азия көшпелілерінің
этникалық мәдениетіндегі символдар мен атрибуттардың қасиеттілігі»
(ИРН АР 09261323) атты жобасын гранттық қаржыландыру бойынша
шығарылды*

Рецензенттер:

тарих ғылымының докторы **Н.Д. Нұртазина**

тарих ғылымдарының кандидаты **С. Бекешов.**

Редакциялық алқа:

Ноғайбаева М.С. (ғылыми жетекші), **Омарбеков Т.О.**, Хабижанова Г.Б.,
Картаева Т.Е., Әнес Ғ., Тадышева О.Н., Кошымова А.О., Менситова Г.И.

О 70 **Орталық Азия** көшпелі халықтары мәдениетінің этно-
геосимволикасы: монография/жауапты ред. М.С. Ноғайбаева.
– Алматы: Қазақ университеті, 2023. – 290 б.

ISBN 978-601-04-6478-0

Бұл ғылыми зерттеу жұмысы Орталық Азия көшпелілерінің дәстүрлі мәдениетінің белгілік жүйесін зерттеуге арналған. Орталық Азия көшпелі халықтарының этникалық тарихының символикалық тілі болып табылатын этникалық атрибуттар мен этно-геосимволикалар жүйесі қарастырылған. Монографияда дәстүрлі тарихи жазба деректер мен ауызша тарихнаманың ескерткіштері салыстырмалы түрде талданған. Түстік геосимволиканың көшпелілердің кеңістіктегі бағдарының архаикалық моделі ретінде тарихи топонимикада да көрініс табуы сарапталған. Монографияда тарихи көзқарас тұрғысынан Ұлы дала халықтары мәдениетінің көп өлшемділігі мен өркениеттік ерекшеліктері және мәдениеттер диалогының проблемасы да қарастырылған. Авторлар ұжымы Орталық Азияның көшпелі халықтарының этникалық тарихы мәселелерін сараптай отырып, тарихи дәстүрдегі түс феноменін зерттеудің түрлі аспектілерін, материалдық мәдениет саласындағы түс белгілеудің рөлін, түс символдарының әмбебаптану дәрежесін, оның құрамдас элементтерін сипаттауда «әлем картиналары» ұғымының этникалық ерекшеліктерін анықтау бойынша зерттеу нәтижелерін ұсынған.

Монография студенттерге, гуманитарлық бағыттағы мамандарға, сондай-ақ көпшілік оқырманға арналған. Қосымша иллюстрациялық мәліметтермен жабықталған.

Автордың редакциялауымен шығарылды.

ӘОЖ 391/395 (5)

ҚБЖ 63.5 (5)

ISBN 978-601-04-6478-0

© Ноғайбаева М.С., және т.б. 2023

© әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2023

МАЗМҰНЫ

КІРІСПЕ.....	3
I. ОРТАЛЫҚ АЗИЯ КӨШПЕЛІЛЕРІНІҢ ЭТНИКАЛЫҚ СИМВОЛДАРЫ МЕН АТРИБУТТАРЫН ЗЕРТТЕУ.....	7
1.1 Орталық Азия көшпелілерінің дәстүрлі дүниетанымдағы түр-түстік символизмнің тарихи-мәдени аспектісі (Қошымова А.)	7
1.2 Қасиетті кеңістік мағынасының қазіргі түсіндірмесі (Хабижанова Г.Б.)	25
1.3 Алтайлықтардың дәстүрлі дүниетанымдағы уақыт, кеңістік, қозғалыс (Тадышева Н.О.)	34
1.4 Саян-Алтай түріктерінің мифологиялық таңбалар жүйесі (Тадышева Н.О.)	47
1.5 Ноғайлы жырларының ономастикалық кеңістігі (Әнес F)	70
II. ТҮСТЕРДІҢ ЭТНО ЖӘНЕ СОЦИОГЕНЕЗ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	82
2.1 Этникалық тарихтағы түс феномені (Хабижанова Г.Б.)	82
2.2 Этномәдениет пен тарихтағы ақ түс (Ноғайбаева М.С.)	96
2.3 Түркі халықтарының этномәдени байланыстары және таңбалар (Менситова Г.И.)	103
2.4 Алаш және Алаша хан атанған тұлғалар (Омарбеков Т.)	115
III. ТҮРКІ РУ-ТАЙПАЛАРЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ЭТНИКАЛЫҚ АТРИБУЦИЯСЫНЫҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	127
3.1 Әлім тайпасындағы рулардың «қара» (Қаракесек, Қарасақал, Төртқара атануының) тарихи алғышарттары (Омарбеков Т.О.)	127
3.2 Әлім тайпасының «қара» атауымен байланысты руларының арғы тегі (Омарбеков Т.О.)	138
3.3 Оғыз тайпаларының таңбалары және кейінгі қазақ ру-тайпаларының қалыптасуы (Қошымова А.О.)	150

IV. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ДӘСТҮРЛІ МӘДЕНИЕТІНДЕГІ БЕЛГІ, ЫРЫМ, КИЕЛІЛІК (Картаева Т.Е.)	163
4.1 Асатаяқ, сырық	163
4.2 Күн. От. Ай	182
4.3 Барыс/жолбарыс – күштілік символы	194
4.4 Қызғалдақ және өркендеу идеясы	204
4.5 Періштелер және дәстүрлі қазақ қоғамынағы «әулиетік культ» ұғымы	229
4.6 Ант және аманат рәсімі	241
ҚОРЫТЫНДЫ	245
ҚОСЫМША	248
ӘДЕБИЕТТЕР МЕН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ	271

Ғылыми басылым

**ОРТАЛЫҚ АЗИЯ КӨШПЕЛІ
ХАЛЫҚТАРЫ МӘДЕНИЕТІНІҢ
ЭТНО-ГЕОСИМВОЛИКАСЫ**

Монография

ИБ №15294

Басуға 18.03.2024 жылы қол қойылды.

Пішімі 60x84 1/16. Көлемі 18,1 б.т.

Офсетті қағаз. Сандық басылым. Тапсырыс № 10023.

Таралымы 550 дана. Бағасы келісімді.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.

050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйі баспаханасында басылды